

Zdravko Mlinar — Henry Teune (eds.): The Social Ecology of Change. From Equilibrium to Development (Sociální ekologie změny. Od rovnováhy k rozvoji)

London, Sage Publications 1978, 296 s.

Založení *Výzkumného výboru pro sociální ekologii* při Mezinárodní sociologické asociaci (ISA) u příležitosti VII. světového kongresu ve Varně (1970) signalizovalo, že sociální ekologie — rozvíjející se po kritice převážně pozitivisticky založených pokusů o její renesanci (zejména tzv. social area analysis) spíše na periférii sociologické teorie a výzkumu — bude znovu hledat své místo nejen v obecné sociologické teorii, ale i v řešení hlavních problémů sociálně ekonomického vývoje současnosti. Kritika dosavadního vývoje sociální ekologie vyústila ve stanovení její nové orientace na problematiku sociálního rozvoje. Již v roce 1972 Výzkumný výbor na své schůzce ve Varšavě položil důraz na otázky související s orientací sociální ekologie na zkoumání ekologických aspektů sociálního rozvoje a vývojové změny. Pracovní setkání Výboru v Lublani v roce 1976, orientované na téma *Srovnávací ekologická analýza sociální změny*, se v rámci přípravy na zasedání IX. Světového sociologického kongresu v Uppsale soustředilo na zhodnocení výsledků dosavadní aktivity na poli rozvoje nového konceptuálního, teoretického a metodologického rámce „dynamické“ sociální ekologie. Recenzovaná práce je pokusem o shrnutí výsledků tohoto pracovního setkání.

Publikace je členěna do čtyř oddílů: I. *Sociální ekologie na rozcestí*, II. *Sociálně ekonomické procesy v prostoru a čase*, III. *Lidské jednání a ekologická struktura*, IV. *Metodologické přístupy ke studiu sociálně ekologické změny*.

V úvodu k prvnímu oddílu formulují autoři (Mlinar, Teune) své stanovisko k současnému postavení sociální ekologie v procesu vývoje soudobé sociologie. V souladu s míněním téměř všech účastníků posledních pracovních setkání zaměřených na problematiku sociální ekologie [Varšava 1978, Uppsala 1978] tvrdí, že sociální ekologie dospěla do stadia značné izolace ve vztahu k vývoji soudobé sociologie, a to především v důsledku značné kontinuity konceptuálního aparátu klasické ekologické školy, specifického metodologického přístupu (v němž dominuje převážně metoda deskripce) a značné kumulace empirického materiálu, který nebyl interpretován v širších sociálních souvislostech a v souladu s vývojem sociologické teorie (zejména marxistické teorie sociálního vývoje). „Přes explozi v analýze dat zůstala sociální ekologie deskriptivní vědou poskytující informace relevantní pro zkoumání sociální změny, avšak bez teoretické kapacity tuto změnu vysvětlit“ (s. 9). V závěru autoři zdůrazňují, že sociální ekologie je nyní na rozcestí. Buď se může dále rozvíjet jako relativně úzce definovaná sociologická disciplína, nebo může být včleněna do rámce hlavních trendů vývoje teorie a metodologie soudobé sociologie, zejména pak v souvislosti s hledáním odpovědi na otázky související se sociálním rozvojem a sociální změnou. Předpokladem k tomu ovšem je, aby „překonala svůj ryze deskriptivní charakter a získala schopnost vysvětlovat a predikovat. Rovněž musí překonat svůj čistě strukturalistický přístup, aby byla schopna do své teorie zahrnout prvek lidské volby a činnosti, a to i za cenu, že bude pohlcena pojmy a teoriemi obecné sociologie.“ (s. 9)

Teoretickým vstupem k celé publikaci je stať Zdravko Mlinara *Teoretická transformace sociální ekologie — od rovnováhy k vývoji*. Mlinar se pokouší o zhodnocení pojmů a teoretických základů dosavadní sociální ekologie a usiluje o hledání východisek pro transformaci sociální ekologie v disciplínu schopnou nejen popsat, ale i vysvětlit sociálně ekologické aspekty globální společenské změny. Na rozboru pojmů dosavadní sociální ekologie dokazuje, že pokud přistupovala ke studiu „ekologických procesů“, reflektovala pouze změny v prostorové distribuci lidí, institucí a aktivit, přičemž zpravidla ponechávala stranou vývojové změny a jejich zákonitosti. „Byly uvažovány toliko změny ve formě osídlení aglomerací, zatímco historický význam těchto změn zůstal nevysvětlen“ (s. 15). Jednou z příčin této situace je podle Mlinara fakt, že změna byla zkoumána spíše optikou „růstu“ než z hlediska „vývoje“, což se odrazilo v koncentraci zkoumání „akumulace kvantitý“ místo „změn v kvalitě“.

Základní předností Mlinarovy kritiky dosavadní sociální ekologie je důraz, který klade na propojení ekologické analýzy s teorií a analýzou rozvoje společnosti. Ekologické jednotky (teritoria, regiony, městské komunity atd.) jsou součástí určitého společenského systému a rozvíjejí se v souvislosti s dynamikou společnosti jako celku. Vývoj těchto jednotek nemůže být tedy zkoumán izolovaně. Z metodologického hlediska je ekologická analýza analýzou agregovaných dat, avšak teoretická konceptualizace jednotek analýzy jako pouhých agregátů, jejichž společným denominátorem jsou pouze určité „fyzické“ hranice, je v zásadě chybná, protože oslabuje socio-

loickou interpretaci výsledků analýzy v širším sociálně ekonomickém a historickém kontextu.

Mlinar však nezůstává jen u kritiky. V závěru své stati se pokouší z pozic obecné sociologie formulovat rámcový teoretický model pro analýzu sociálně ekologických aspektů společenské změny. Z tohoto modelu, založeného na sociálně historických proměnách vztahů mezi jedincem, teritoriálním společenstvím a společenským systémem, pak odvozuje některé požadavky jak pro výstavbu teorie sociálně ekologické změny, tak pro její empirický výzkum. Požadavky, které Mlinar klade na novou orientaci sociálně ekologického výzkumu, jsou důkazem vlivu marxistického sociologického myšlení na oblast, která byla až dosud doménou převážně buržoazní sociologie. Předpokladem rozvoje „dynamické“ sociální ekologie je podle Mlinara pochopení dialektiky vztahů mezi ekologickými jednotkami (teritoria, regiony atd.) a širším sociálním rámcem, neboť sociální rozvoj těchto jednotek je manifestací jak kvantitativních, tak především kvalitativních sociálních změn společností a nelze je tedy zkoumat mimo relevantní sociálně ekonomický kontext. Ve zkoumání sociálně ekologické změny bude tedy třeba výrazně posílit explanační roli kvalitativních společenských proměn a v této souvislosti orientovat výzkum na komparaci sociálně ekologických struktur v rozdílných společensko-ekonomických systémech.

Druhá kapitola prvního oddílu, nazvaná *Teorie, metodologie, výzkum a aplikace*, je zpracována na základě kolektivních diskusí účastníků pracovního setkání. Její autoři (Mlinar, Teune) zde prezentují výsledky jednotlivých pracovních skupin (teorie, metodologie, komparativní výzkum, užití v sociálním výzkumu a plánování). Otázky, v jejichž řešení bylo dosaženo určité názorové shody, jsou zde shrnuty v určité teoreticko-metodologické zásady dalšího rozvoje „dynamické“ sociální ekologie. Na této kapitole je zatím nejvíce patrná značná pojmová i teoretická nejasnost koncepce dynamické sociální ekologie. Množství nedostatečně definovaných pojmů (úroveň vývoje, rovina vývoje, stupeň vývojové změny atd.) klade určité překážky objasnění vlastní myšlenkové podstaty diskusí. Z textu je nicméně patrné, že rozvoj teorie, metodologie i výzkumu sociální ekologie společenské změny rozhodující měrou závisí na prohloubení teorie a výzkumu společenského vývoje v komparativní dimenzi. Přeměny ekologických struktur úzce souvisí nejen se stupněm rozvinutosti společnosti a s mírou dynamiky jejího vývoje, ale rovněž se směrem vývoje, který nelze charakterizovat jinak než v souvislosti s přeměnami sociálně ekonomické a sociálně politické struktury společnosti. Bez těchto souvislostí nelze totiž nalézt odpověď na otázky související se směrem a dynamikou řešení nerovností v regionálním a teritoriálním měřítku.

Druhý oddíl, *Sociálně ekonomické procesy v prostoru a čase*, obsahuje příspěvky zaměřené k problematice utváření ekologických struktur. V první kapitole (*Urbanismus a sociálně ekonomické procesy v prostoru* — O. P. Williams) je v centru pozornosti proces urbanizace jako forma organizace prostoru v podmínkách měnící se technologie a v této souvislosti autor navrhuje nahradit při interpretaci některých urbanizačních procesů pojem „lokalizace“ sociologicky obsažnějším a obecnějším pojmem „dostupnost“. Druhá a třetí kapitola tohoto oddílu jsou dílem jugoslávských sociologů a jsou zaměřeny na regionální problémy rozvoje Jugoslávie. V první z nich (*Sociální ekologie vývojové změny*) testuje Mlinar na empirických datech některé ze svých teoretických hypotéz (vztah mezi rovinou vývoje a mírou vývojové změny v ekologické struktuře, mezi „otevřeností“ ekologické struktury a rovinou vývoje atd.). Zjišťuje základní závislosti sociálního chování na ekonomických, komunikačních a kulturních změnách společnosti. Další kapitola (*Ekologické determinanty migračních procesů v Jugoslávii* — D. Vogelink, A. Ferligoj) hledá vzorce migrace na pozadí dynamiky společenské změny v ekologické dimenzi. Poslední kapitola oddílu (*Formování státu a politická ekologie ve Finsku* — R. Alapuro) se zabývá ekologickými aspekty utváření státu a politických zápasů ve Finsku v letech 1907–1932. V centru pozornosti zde stojí procesy politické mobilizace venkovské populace v závislosti na regionální diferenciaci.

Třetí oddíl publikace je souborem statí západních teoretiků zabývajících se problematikou role politiky v utváření ekologických struktur. H. Teune ve svém příspěvku *Vývojová ekologie a politická intervence* řeší některé problémy integrace politických, sociálních a ekonomických procesů v ekologické dimenzi. K nejzajímavějším statím tohoto oddílu patří srovnávací studie hodnot uplatňovaných v politice (*Politické vedení a vývojová změna* — P. E. Jacob), v níž autor na základě mezinárodního výzkumu (Indie, USA, Polsko, Jugoslávie) porovnává rozdílné postoje představitelů politického vedení k některým společensko-ekonomickým cílům (ekono-

mický rozvoj, rovnost, inovace, participace atd.) jako faktorů ovlivňujících směr a dynamiku vývojové změny.

Čtvrtý oddíl, *Metodologické přístupy ke studiu sociálně ekologické změny*, je vedle teoretického úvodu k problematice a k celé publikaci nejzajímavější a nejvíce inspirativní částí recenzované práce. Jsou zde ve čtyřech statích řešeny hlavní metodologické problémy přechodu od statické k dynamické sociální ekologii (problém aplikace faktorové analýzy na studium ekologické změny v čase, problém měření časové distance mezi ekologickými jednotkami ve stupni rozvoje, problém typologie regionálního rozvoje a otázky propojování výzkumných a ekologických dat statistické povahy).

Carl-Gunnar Janson, jeden z předních metodologů aplikace faktorové analýzy v sociálně ekologickém výzkumu, zde ve své stati *Faktoriální výzkum sociálně ekologické změny* kriticky hodnotí dosavadní přístupy tzv. faktoriální ekologie ke zkoumání sociálně ekologické změny. Tyto přístupy lze podle Jansona rozdělit do dvou skupin: 1. komparace mezi systémy založená na porovnávání faktorových struktur, 2. komparace ekologické struktury systému v časové distanci. V obou případech jsou používány tradiční faktorové postupy, což je — zejména v případě zkoumání vývoje ekologické struktury mezi dvěma časovými body — nejjednodušší, ale také nejméně efektivní způsob zachycení změny sociálně ekologické struktury. Janson proto uvádí některé další alternativy, ve své podstatě jednoduché, avšak schopné zachytit proces změny. Jednu z diskutovaných metod Janson aplikuje na data ze švédských měst za léta 1960 a 1965.

Další stať, *S-distance jako míra časové dimenze rozdílů*, je pokusem nalézt míru nerovností v ekologické struktuře založenou na odhadu času potřebného pro dosažení rovnosti v určitých kritériích. Autor (P. Sicherl) zde využívá svých zkušeností v měření příjmových nerovností a pokouší se o aplikaci „S-distance“, vyvinuté na příjmových strukturách, na měření nerovností v ekologické dimenzi.

Poslední dva příspěvky v této metodologické partii publikace jsou dílem polských sociologů. Krysztof Zagórski v článku *Sociální mobilita v polských sociodemografických regionech* vnáší do sociálně ekologické analýzy nový prvek — sociální mobilitu. Spojením ekologických dat statistické povahy a výsledků výzkumu sociální mobility v Polsku (1973) na bázi typologie regionů obohacuje možnosti interpretace jak zdrojů sociální mobility, tak vývoje sociálně ekologické struktury. Zagórski dospívá k některým zajímavým závěrům: v ekologické dimenzi existuje pozitivní vztah mezi celkovou a čistou mobilitou (ve všech regionech s nízkou celkovou mobilitou hraje strukturální mobilita větší roli než čistá mobilita); celková mobilita je vyšší v urbanizovaných, industrializovaných, demograficky mladých a dynamických regionech a nižší v zemědělských a demograficky starších regionech, což není nijak překvapující zjištění, avšak „čistá mobilita je relativně významnější v industrializovaných, ale demograficky starších regionech než v demograficky mladších a dynamických regionech“ (s. 277). Je škoda, že Zagórski se ve své analýze omezil jen na základní charakteristiky mobilitních procesů a na jejich analýzu pouze v rámci elementárních ekologických proměnných (urbanizace, industrializace, demografická struktura). Bylo by možné a nepochybně zajímavé hledat odlišné typy mobilitních drah v určitých věkových skupinách (kombinace generačních a regionálních rozdílů mobilitních šancí), což by současně testovalo Mlinarovu hypotézu o „zpoždění“ globálních společenských procesů v ekologické dimenzi (rezistence některých regionů a teritorií vůči společenské změně).

Posledním příspěvkem tohoto oddílu a celé publikace je stať *Multivariační komparativní statistické metody v regionálních studiích*, kde autor (G. Gorzelak) navazuje na tradici užití faktorové, typologické a taxonomické analýzy v regionální ekologii (Berry, Grigg, Hellwig) a na bázi sociálně ekonomických dat za polská vojvodství konstruuje míru sociálně ekonomického rozvoje a stupně ekonomické specializace. Jednoduchými metodami pak poměřuje jednotlivé typy regionů podle stupně ekonomického rozvoje v závislosti na funkční specializaci. Metodologickým cílem statí je dokázat výhody „podmíněného vzorce ekonomického rozvoje“ (ekonomickou specializací regionů) ve srovnání s „obecným vzorcem ekonomického rozvoje“ dosud v regionální ekologii běžně užívaného.

Vcelku má recenzovaná publikace všechny výhody a nevýhody sborníku. Je v něm možné prezentovat celou škálu názorů a přístupů, ale na druhé straně lze jen stěží udržet určitou logiku explikace problému. V případě recenzované práce, která usiluje o prosazení nové orientace ve vývoji sociálně ekologického výzkumu, je rozdílnost

východisek spíše zavádějící. K základním problémům patří podle našeho názoru pojetí sociální změny, na niž má být sociálně ekologický výzkum orientován. Ačkoli úvodní kapitola (Mlinar) usiluje o stanovení konceptuálního rámce ekologie vývojové změny, kategorie společenské změny – tedy kategorie v jistém smyslu klíčová – je zde prezentována jen v nejobecnější poloze. Mlinar vymezuje společenskou změnu v termínech kvantity, kvality a úrovně vývoje. Společenská změna je tak určena změnou kvality na nejvyšší (tj. celospolečenské, makrosociální) úrovni, přičemž úkolem sociální ekologie vývojové změny je odhalit „pronikání“ této kvalitativní změny do nižších úrovní (teritoriální rozvoj a diferenciací), hledat vzájemné vazby mezi jednotlivými „rovinami“ vývoje (celospolečenská, teritoriální).

Tímto obecným vymezením kategorie společenské změny se otevírá široké pole pro její nejružnější interpreteace. Role zásadní (tj. revoluční) společenské změny, restrukturalizace společensko-ekonomické a politické struktury společnosti v procesu změny a utváření sociálně ekologické struktury tak zůstává jak na teoretické, tak na empirické úrovni jen naznačena.

Nicméně je třeba konstatovat, že pro přeměnu ekologické analýzy v nástroj zkoumání společenské změny jsou nejvýznamnější ty stati, které se inspiroují – byť v různé míře – marxistickou filozofií a sociologií společenského vývoje. Sympatickým zjištěním je i skutečnost, že na recenzované práci – zejména v metodologické části – se podíleli autoři ze socialistických zemí (Zagórski, Gorzelak). S politováním však musíme konstatovat, že pracovní schůzky v Lublani se nezúčastnil žádný z československých sociologů (přítomni byli pouze zástupci Maďarska a Polska), kteří tak pro její nejružnější interpreteace. Role zásadní (tj. revoluční) společenské změny, v utváření ekologické struktury společnosti. Přitom právě Československo v tomto směru dosáhlo v poválečném vývoji výrazných úspěchů (zejména ve vyrovnávání teritoriálních nerovností). Naši sociologii tak – alespoň ex post – nabízí recenzovaná práce řadu teoretických i metodologických problémů, jejichž řešení by přispělo k rozvoji marxistické sociální ekologie, jejíž význam pro pochopení sociálních procesů v jejich celistvosti (tj. mimo jiné i v prostorových souvislostech) nebyl u nás dosud plně doceněn. Z hlediska problému v tomto směru dominantního (vztah sociální a prostorové struktury viděný optikou sociální změny) je recenzovaná práce inspirativní spíše tím, jakým způsobem otázky klade, než tím, jakým způsobem na ně odpovídá. Bylo by jistě prospěšné této příležitosti využít a pokusit se z pozic marxistické filozofie a sociologie i z pozic praktických zkušeností s územním plánováním v Československu hledat na tyto otázky uspokojivou odpověď.

Petr Matějů